

Алла ТКАЧ,
ВДНЗ України „Буковинський державний
медичний університет”, Чернівці (Україна)

Alla TKACH,
Higher State Educational Establishment of Ukraine
„Bukovinian State Medical University”,
Chernivtsi (Ukraine),
society@bsmu.edu.ua

ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ
МОВНИХ ВАРІАНТІВ
У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

THE PROBLEM OF CLASSIFICATION
OF LANGUAGE OPTIONS IN MODERN
LINGUISTICS

Ключевые слова: вариант(ы),
варьирование, тождество, класси-
фикация (типология), лингвистика
(языкознание).

Ткач А. Проблема классификации языковых вариантов в современной лингвистике.

В статье проанализированы различные взгляды украинских и зарубежных ученых на проблему классификации (типологии) языковых вариантов в современной лингвистике.

Различия при определенных основных видах варьирования объясняются отсутствием общепринятых критериев выделения вариантных единиц на разных уровнях языка.

Типология варьирования зависит от того формального элемента, который отличает один вариант от другого. Правда, в современной научной литературе те же типы вариантов разные ученые называют по-разному (напр., „грамматические”, „морфологические”, „фономорфологические” варианты и др.), что позволяет говорить о частной неустроенности языка и его подсистем, обусловленную спорным решением некоторых вопросов в украинской лингвистике прежде всего на теоретическом уровне.

Теорія варіантності, яка з давніх часів незмінно привертає увагу вчених, по праву належить до найважливіших у сучасній лінгвістиці. Інтерес до варіювання мовних одиниць пояснюється тим, що тільки повне, багатоглядне вивчення цього феномену дозволить зрозуміти принципи і закони діахронічного розвитку і синхронного функціонування мови.

З-поміж низки досліджуваних питань про природу варіантності провідне місце займає проблема класифікації мовних варіантів. Її у вітчизняному, й зарубіжному мовознавстві існує кілька класифікацій слів-варіантів, проте жодна з них не відзначається повною вичерпністю і чіткістю. А тому природно, що на сьогодні не маємо загальноприйнятої класифікації таких одиниць.

Початок вивчення формально-граматичного і семантичного варіювання слова в загальнолітературній системі мови було закладено В.В. Виноградовим та О.І. Смирницьким, які розглядали його в органічному зв'язку з проблемою тотожності слова. Теза В.В. Виноградова про організацію „єдності слова за допомогою лексико-семантичного стержня, який є спільним у його форм”, є початковим етапом для пошуку критеріїв класифікації варіантів. Учений об'єднав однокореневі паралелі, відмінні своєю морфологічною, фонетичною будовою та наголосом, у фономорфологічні варіанти слова, які можуть виконувати і різні стилістичні функції¹. Беручи до уваги, що лексичним варіантам властиві різні експресивні і стилістичні відтінки, В.В. Виноградов розрізняє експресивно-морфологічні та експресивно-стилістичні форми слова. Форми слова, які реалізують одне із його лексичних значень і пов'язані зі строго визначеними контекстами, автор називає лексико-фразеологічними².

Працюючи над загальнотеоретичним висвітлен-

ням проблеми, О.І. Смирницький вважає, що варіантами слова є „глоси одного і того ж слова, які розрізняються не як різні граматичні форми”³. Визначивши умови існування одного і того ж слова у вигляді різних варіантів, О.І. Смирницький виділяє відповідно до них основні типи варіантів. Усі варіанти, об'єднавши під назвою „структурні”, він ділить (залежно від того, де проходять зміни – у звуковому оформленні слова чи в його семантиці) на дві великі групи: фономорфологічні та лексико-семантичні. Перші, у свою чергу, поділяються ученим на фонетичні (звукові) і морфологічні, які включають граматичні (граматико-морфологічні) та словотворчі (лексико-морфологічні) варіанти⁴.

Подальший розвиток теорії варіантності знаходить відображення у працях О.С. Ахманової, Ф.П. Філіна, М.М. Шанського, К.С. Горбачевича, Р.П. Рогожникової, О.І. Москальської, М.Д. Степанової, М. Д. Карп'юка, В.А. Чабаненка та ін.

Залежно від характеру формальної модифікації лексеми деякі автори виділяють різні типи варіювання в межах тотожності слова. Як результат – класифікації відрізняються одна від іншої і якісно, і кількісно.

Так, О. С. Ахманова⁵ і Р. П. Рогожнікова⁶ виділяють серед варіантів фонетичні та морфологічні. Фонетичні варіанти О. С. Ахманова ділить на два типи: фонетичні слова-варіанти, які не розрізняються місцем наголосу (*калоша – галоша*) і фонетичні варіанти, які розрізняються за місцем наголосу (*апартамент – апартамент*). В обох групах виділяються підгрупи. Морфологічні варіанти слів вчена ототожнює зі словотворчими варіантами, підкреслюючи: „Відмінність морфологічних варіантів слова від фонетичних полягає в тому, що позбавленими своїх природних мовних функцій виявляються не окремі

звуки (відповідно фонем), а ще й поєднання звуків (фонем), які у цій мові виступають як морфемі – найдрібніші значущі одиниці або елементарні одиниці мови⁷. До морфологічних варіантів О. С. Ахманова відносить і власне морфологічні явища (*арабеск – арабеска*), і явища, пов'язані із словотвором (*дворняга – дворняжка*)⁸.

Ф. П. Філін, враховуючи морфологічну структуру слова та значення афіксальних морфем, ділить варіанти на фонематичні, акцентологічні і граматичні (формально-граматичні). Фонематичні варіанти відрізняються складом фонем „поза межами й морфологічних чергувань і закономірних парадигматичних змін слова”⁹. Акцентологічні варіанти представляють собою варіанти наголосу. Відмінності між формально-граматичними варіантами слів і різними словами Ф. П. Філін вбачає у тому, які значення виражають формотвірні морфемі в мові – граматичні чи лексичні, хоч і визнає, що досить часто нелегко провести межу між граматичною і лексичною семантикою.

М. М. Шанський, досліджуючи варіанти слів, розглядає їх як „утворення, що мають тотожний морфемний склад, відмінності між якими є настільки незначними, що не порушують єдності лексичної одиниці в цілому”¹⁰.

Досліджуючи варіантність мовних одиниць на матеріалі німецької мови, О. І. Москальська розрізняє: 1) варіювання в межах тотожності слова (варіантність слова та словоформи); 2) варіювання, не пов'язане з тотожністю слова – варіантне використання повних синонімів, поєднаних як спільною кореневою морфемою, так і не пов'язаних за складом кореневих морфем¹¹.

Залежно від формальної модифікації слова автор розрізняє декілька типів варіантів, зокрема: 1) фонетичні; 2) морфологічні; 3) словотвірні; 4) орфографічні; 5) змішані (містять в собі кілька видів модифікацій)¹².

О. І. Москальська наголошує на тому, що різниця між власне граматичними (морфологічними) варіантами і варіантами словотвірними чітко простежується і в німецькій мові¹³. До словотвірних варіантів дослідниця зараховує модифікації кількісного і матеріального складу словотвірних морфем, що не утворюють регулярних рядів словотвірних моделей і не порушують тотожності слова¹⁴.

М. Л. Каленчук об'єктом дослідження обрала орфоепічні варіанти¹⁵. Учена вважає, що „якщо фонетична позиція потребує обов'язкової реалізації фонемі окремим звуком, то орфоепічна позиція найчастіше передбачає появу звука статистично”¹⁶.

О. О. Реформатський визначає такі види варіантних одиниць, як морфологічні, орфографічні та фонетичні¹⁷. В. Лейчик поділяє варіанти на морфологічні (словотворчі та формотворчі) і лексичні (аббревіатури, скорочення)¹⁸.

Н. М. Семенюк серед варіантів виділяє, з одного боку, повні, у яких значення і функції співпадають, а з другого – неповні, які різняться експресивно-стилістичними характеристиками і сферою використання¹⁹.

Дистрибуція окремих варіантів також може бути різною. Наприклад, М. Д. Степанова розрізняє спів-

падаючу, обмежену і додаткову дистрибуцію і відповідно до цього вільну, частково-вільну і альтернативну варіантність²⁰.

В українському мовознавстві з-поміж мовних варіантів виділяють: фонетичні, морфологічні і синтаксичні²¹; акцентуаційні, фонетичні, словотворчі, морфологічні²²; акцентні, фонетичні, морфологічні, дери-ваційні, комбіновані²³ тощо. Необхідно зазначити, що одна й та ж зміна в структурі слова в різних авторів згрупована по-різному. Так, варіювання звукової оболонки слова, засноване на коливанні словесного наголосу, у Ф. П. Філіна і М. М. Шанського виступають під назвою акцентологічних, у класифікації К. С. Горбачевича – акцентних варіантів, О. С. Ахманова, О. І. Москальська розглядають цей випадок як різновид фонетичного варіювання.

Відмінності в складі фонем, які не ведуть до змін значення слова і не порушують його тотожності, на думку Ф. П. Філіна і К. С. Горбачевича, створюють фонематичні варіанти. У класифікації М. М. Шанського вони репрезентовані як фонетичні варіанти.

Звукові модифікації слів, які не мають орфографічного вираження, виділяються М. М. Шанським як особливий тип варіювання слова – орфоепічний. К. С. Горбачевич включає їх до складу фонетичних варіантів.

Зокрема, на фоні того спільного, що об'єднує всі варіанти мови як спосіб існування і функціонування мовних одиниць в цілому, існують і відмінні особливості, які розмежовують мовні варіанти приналежності до різних рівнів мови: фонетичного, лексичного, граматичного. Останній тип нині привертає особливу увагу науковців.

Граматичні варіанти характеризуються насамперед тотожністю граматичної функції. Відповідно до граматичної структури розрізняємо такі види граматичних варіантів:

- а) словотворчі варіанти (варіативні словотворчі афікси);
- б) словозмінні (варіанти словозмінних форм);
- в) синтаксичні (варіанти керування, прилягання, узгодження).

Хоча термін „граматичні варіанти” є активновживаним і в українському, і в зарубіжному мовознавстві, проте чіткого, однозначного визначення цього поняття не знаходимо у жодному науковому джерелі. Так, у поняття граматичного варіанта окремі дослідники включають морфологічні варіанти (Н. М. Сологуб), інші – синтаксичні (О. М. Гомас). Робиться спроба розширити обсяг терміна „граматичний варіант” і пов'язати із словотвірним варіантом. Однак більшість учених переконані, що словотвірний варіант слова є самостійним проявом у мові і тому не пов'язують його із граматичними варіантами (В. Д. Семиряк, В. А. Топіха, І. Т. Вербовська). Словотворчі паралелі, за їхніми розвідками, є найчисленнішими серед структурних варіантів сучасної української мови.

Деякі дослідники у поняття словотвірного варіанта включають поняття морфологічного варіанта. Зокрема, таке ототожнення Т. А. Коць пояснює так: „... морфологічні варіанти виникають за рахунок широкого використання внутрішніх мовних ресурсів

(синонімічних афіксів, розмовних, діалектних, архаїчних засобів формального вираження) та залучення іншомовного потенціалу словотворчих і формотворчих афіксів²⁴.

Розширення поняття граматичної системи української мови, що зумовило виокремлення, крім морфології та синтаксису, і словотвору²⁵, дає усі підстави, як слушно зазначає Н. Ковальчук, „ввести розширене поняття граматичного варіанта, що охоплює морфологічні, синтаксичні та словотвірні різновиди”²⁶. В. В. Мерінов такі слова називає граматичними синонімами²⁷; Е. І. Шендельс граматичними варіантами називав функціонально тотожні граматичні одиниці, в яких не збігається регулярно граматична форма²⁸.

На відміну від інших типів мовних варіантів, граматичним варіантам властива граматична системність, регулярна взаємозамінюваність (ця особливість характерна для всіх типів варіантів), функціональна еквівалентність граматичного значення у межах взаємозамінних контекстів, однорідність порівняльних граматичних структур.

Як бачимо, існує чимало думок щодо питання співіснування варіантних слів. Відмінності при певних основних видах варіювання пояснюються відсутністю загальноприйнятих критеріїв виділення варіантних одиниць на різних рівнях мови. Якщо при встановленні акцентологічних і фонематичних меж варіювання лексеми висувається вимога часткової звукової тотожності, то морфологічною межею варіювання, на нашу думку, є подібність (тотожність) морфологічної структури і морфемної бази складових частин, які передбачають повне співпадання важливих морфем (кореня і словотворчих афіксів) у кожного варіанта.

Отже, опрацювавши різноманітні класифікації українських та зарубіжних учених, які розуміють явище варіантності приблизно так само, як і ми, пропонуємо класифікувати такі мовні одиниці так:

1) акцентологічні (варіанти наголосу);

2) фонематичні (звукові);

3) граматичні: а) морфологічні; б) синтаксичні; в) словотвірні;

4) комбіновані (змішані)²⁹.

Типологія варіювання залежить від того формального елемента, який відрізняє один варіант від іншого. Щоправда, в сучасній науковій літературі ті самі типи варіантів різні вчені номінують по-різному (пор., „граматичні”, „морфологічні”, „фономорфологічні”, ін.), що дає змогу говорити про часткову невпорядкованість мови та її підсистем, зумовлену неоднозначним вирішенням деяких питань в українському мовознавстві передусім на теоретичному рівні, що й складатиме перспективу наших наступних досліджень.

References:

¹ Vinogradov V. V. O formah slova / V. V. Vinogradov // Izvestiya AN SSSR. Otdelenie literatury i yazyka. – Moskva: Izd-vo AN SSSR, 1944. – Т. 3, Вип. 1. – С. 40.

² Ibid. – P. 42.

³ Smirnitckij A. I. K voprosu o slove: problema tozhdestva slova / A. I. Smirnitckij // Trudy Instituta yazykoznanija

AN SSSR. – Moskva: Izd-vo AN SSSR, 1954. – Т. 4. – С. 23.

⁴ Smirnitckij A. I. Leksikologiya anglijskogo yazyka / A. I. Smirnitckij. – Moskva: 1956. – С. 42.

⁵ Ahmanova O. S. Ocherki po obshej i russkoj leksikologii / O. S. Ahmanova. – Moskva: Uchpedgiz, 1957. – 295 s.

⁶ Rogozhnikova R. P. Varianty slov v russkom yazyke / R. P. Rogozhnikova. – Moskva: Prosveshenie, 1966. – 160 s.

⁷ Ahmanova O. S. Ocherki po obshej i russkoj leksikologii / O. S. Ahmanova. – Moskva: Uchpedgiz, 1957. – С. 192 – 252.

⁸ Ibid. – P. 194.

⁹ Filin F. P. O slove i variantah slova / F. P. Filin // Morfologicheskaya struktura slova v yazykah razlichnyh tipov / otv. red. V. M. Zhirmunskij i O. P. Sunik. – Moskva; Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1963. – С. 130.

¹⁰ Shanskij N. M. Leksikologiya sovremennogo russkogo yazyka / N. M. Shanskij. – Moskva: Prosveshenie, 1964. – С. 61.

¹¹ Moskal'skaya O. I. Norma i var'irovanie v sovremennom nemetskom literaturnom yazyke / O. I. Moskal'skaya // Inostrannye yazyki v shkole. – 1967. – 6. – С. 4.

¹² Ibid. – P. 2 – 14.

¹³ Ibid. – P. 8.

¹⁴ Ibid. – P. 11.

¹⁵ Kalenchuk M. L. Ob orfoepicheskoj variantnosti / M. L. Kalenchuk // Filologicheskie nauki. – 1991. – 3. – С. 50 – 57.

¹⁶ Ibid. – P. 54.

¹⁷ Reformatskij A. A. Mysli o terminologii / A. A. Reformatskij // Sovremennye problemy russkoj terminologii / otv. red. V. P. Danilenko. – Moskva: Nauka, 1986. – С. 163 – 197.

¹⁸ Lejchik V. M. Terminy-sinonimy, dublety, ekvivalenty, varianty / V. M. Lejchik // Aktual'nye problemy leksikologii i slovoobrazovaniya. – Novosibirsk, 1973. – Вип. 2. – С. 103 – 106.

¹⁹ Semenyuk N. N. Nekotorye voprosy izucheniya variantnosti / N. N. Semenyuk // Voprosy yazykoznanija. – 1965. – 1. – С. 55.

²⁰ Stepanova M. D. Voprosy leksiko-grammaticeskogo tozhdestva: Na materiale sovremennogo nemetskogo yazyka / M. D. Stepanova // Voprosy yazykoznanija. – 1967. – N. 2. – С. 91.

²¹ Kryzhanovskaya A. V., Simonenko L. A. Aktual'nye problemy uporyadocheniya nauchnoj terminologii / A. V. Kryzhanovskaya, L. A. Simonenko. – K.: Nauk. dumka, 1987. – 162 s.

²² Karp'yuk M. D. Do pitannya pro klasifikatsiyu variantiv slova / M. D. Karp'yuk // Movoznavstvo. – 1979. – N 3. – С. 59 – 61.

²³ Stilistika ekspresivnih zasobiv ukrajins'koyi movi: navch. posibnik / [ukl. V. A. Chabanenko]. – Ch. 1. – Zaporizhzhya: ZDU, 1993. – 216 s.

²⁴ Kots' T. A. Funktsionuvannya leksichnih variantiv u zasobah masovoyi informatsiyi (na materialy gazet 90-h rokiv) / T. A. Kots' // Movoznavstvo. – 1997. – N. 6. – С. 59.

²⁵ Vihovanets' I. R. Teoretichni zasady kategorijnoyi gramatiki ukrajins'koyi movi / I. R. Vihovanets' // Naukovi zapiski Vinnits'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu im. M. Kotsyubins'kogo: zb. nauk. prats' / nauk. red. N. L. Ivanits'ka. – Vinnitsya, 2000. – Vip. 2. Filologiya. – С. 3.

²⁶ Koval'chuk N. Problema gramatichnih variantiv u suchasnomu movoznavstvi / N. Koval'chuk // Naukovi zapiski: zb. nauk. prats' / nauk. red. N. L. Ivanits'ka. – Vinnitsya,

2003. – Vip. 5. Filologiya. – S. 72.

²⁷ Merinov V. V. Gramatichna sinonimiya v imennikiv-neistot (na materiali imennikiv, ob'yednanih semoyu yizha-") / V. V. Merinov // Naukovi zapiski Vinnits'kogo derzhavnogo peduniversitetu / nauk. red. N. L. Ivanits'ka. – 2003. – Vip. 5. Filologiya. – S. 81 – 85.

²⁸ Shendel's E. I. Vzaimodejstvie mezhdru leksicheskimi i grammaticheskimi znacheniyami / E. I. Shendel's // Inostrannye yazyki v shkole. – 1962. – 4. – S. 12.

²⁹ Tkach A. V. Slovtovirna identichnist' ukrayins'koyi terminologiyi: monografiya / A. V. Tkach, V. D. Shinkaruk. – Chernivtsi: Chernivets'kij nats. un-t, 2010. – 200 s.

³⁰ Gomas O. M. Variantnist' i sinonimiya v slovospoluchenni j rechenni: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 Ukrayins'ka mova" / O. M. Gomas; Natsional'nij pedagogichnij universitet im. M. P. Dragomanova. – K., 2000. – 19 s.

³¹ Gorbachevich K. S. Variantnost' slova i yazykovaya norma / K. S. Gorbachevich. – Leningrad: Nauka, 1978. – 238 s.

³² Sologub N. M. Gramatichni varianti imennikiv u suchasnij ukrayins'kij movi / N. M. Sologub // Naukovi zapiski Vinnits'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu im. M. Kotsyubins'kogo / nauk. red. N. L. Ivanits'ka. – 2000. – Vip. 2. Filologiya. – S. 135 – 141.

Tkach A. The Problem of classification of language options in Modern Linguistics. Out of a range of questions about the nature of variance the study of the classification problem of language options is one of the most important. Both in domestic and foreign linguistics there are several classifications of word-options, but none of them is gives complete definition. So naturally nowadays there is no standard classification of such units.

There are many opinions on the issue of coexistence of variant words. Differences in certain basic types of variation are explained by the absence of generally accepted criteria for selection of variant units at different levels of language. If you install accent logical and phonemic boundaries variation tokens pushing demand of partial sound identity, the morphological feature of variation in our opinion, is similar (identical) to morphological structure and morpheme database components that provide complete coincidence morpheme (root and derivational affixes) to each option.

So, treating the various classifications of Ukrainian and foreign scientists who understand the phenomenon of variance about the same as we propose to classify linguistic units such as:

- 1) accent logical (emphasis options);
- 2) phonemic (sound);
- 3) grammar: a) morphological; b) syntax; c) word building;
- 4) combined (mixed).

Typology variation depends on a formal element that distinguishes one from another. However, in modern scientific literature the same types of options are nominated in different ways by different scientists (far., „Grammar”, „morphological”, „phono-morphological”, etc.), which allow to speak about a partial disorder of language and its subsystems, controversial decisions caused some issues in Ukrainian linguistics primarily at a theoretical level, which will make the prospect of our future research.

Key words: option (s), variation, identity, classification

(typology), linguistics (linguistics).

Tkach Alla – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет». Автор та співавтор близько 100 наукових та навчально-методичних праць, з-поміж яких 3 монографії та 5 посібників. Наукові інтереси: сучасна українська медична термінологія; методика викладання української мови як фахової у вищій школі.

Tkach Alla – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Higher Educational Establishment of Ukraine "Bukovinian State Medical University". She is an author and co-author of about 100 scientific and educational works, including 3 monographs and 5 manuals. Her research interests include contemporary Ukrainian medical terminology; methods of teaching Ukrainian language as a professional in high school.

Received: 07-11- 2016

Advance Access Published: December 2016

© Tkach A., 2016